

Juraj Novák | Richard E. Pročka

Architektúra 20. storočia v Nitre

Stav poznania

Architektúra 20. storočia v Nitre
Stav poznania

Juraj Novák | Richard E. Pročka

Architektúra 20. storočia v Nitre

Stav poznania

Úprimné poďakovanie patrí
MV SR – Štátnemu archívu v Nitre
Ústavu stavebníctva a architektúry SAV v Bratislave
Krajskému pamiatkovému úradu Nitra
Odboru kultúry Mestského úradu v Nitre
Katedre kulturológie FF UKF v Nitre
pani prof. Ing. arch. Monike Mitášovej, PhD.
pánovi PaedDr. Oliverovi Juharimu
pánovi Ing. arch. Rudolfovi Viršíkovi, PhD.

**NITRIANSKA
KOMUNITNÁ
NADÁCIA**

Tento projekt sa uskutočnil
vďaka finančnej podpore
Nitrianskej komunitnej nadácie
v grantovom programe
Klub darcov 2015.

Recenzenti

prof. Dr. Ing. arch. Henrieta Moravčíková

prof. Mgr. Miroslav Ballay, PhD.

Fotografia na obálke

Sídliisko Predmostie, zdroj: TASR

© Juraj Novák, Richard E. Pročka, 2016

© Nitrianske kultúrne dedičstvo, o. z., Nitra, 2023

ISBN 978-80-974453-1-7

Obsah

Úvodom...	9
Secesia a historizmus	13
Lipót Baumhorn	19
Rondokubizmus – sloh republiky	25
Nástup moderny	39
Závan vecnosti	53
Friedrich Weinwurm	57
Funkcionalistická architektúra 30. rokov	67
Oskar Singer	93
Kauza „Pribinovho kostola“	105
Socialistický realizmus	113
Michal Maximilián Scheer	119
Nový nádych	127
Neskorá moderna /brutalizmus	141
Divadelný príbeh	165
Po revolúcii	173
Namiesto záveru	179
Summary	183
Resümee	185
Poznámky	187
Bibliografia	195
Zoznam obrázkov	199
Menný register	204
O autoroch	207

Úvodom...

Táto publikácia je výsledkom úsilia dvoch ľudí, ktorí cítili povinnosť a potrebu podrobnejšie preskúmať architektonické kultúrne dedičstvo svojho mesta. Na jednej strane sme si boli vedomí vysokej koncentrácie hodnotnej architektúry z 20. storočia na jeho území a na strane druhej sme si uvedomovali skutočnosť, že Nitrania, či presnejšie *Nitránčani*, jej venujú len minimálnu pozornosť. Za príčinu problému považujeme nízku úroveň informovanosti, ktorá sa zákonite odráža na vedomí verejnosti o hodnotách architektúry pochádzajúcej z 20. storočia a tiež na záujme verejnosti chrániť ju. Tento stav má svoje korene v systematickej dekulturalizácii spoločnosti v období totality a v nasledujúcej dlhodobej neschopnosti spoločnosti nadviazať na jej predchádzajúci kontinuálny kultúrny vývin, ktorého súčasťou bola aj prirodzená úcta ľudí k postavenému ako k dielu svojich predkov a schopnosť systematicky sa o architektúru starať ako o vlastnú trvalo udržateľnú hodnotu alebo, ak chceme, o svoj majetok. Cit zabraňujúci bezohľadne prestavať či dokonca zbúrať dom, ktorý stavali ruky našich vlastných otcov, absentuje a my to jednotlivcom ani organizovaným skupinám v našej spoločnosti

nemôžeme zazlievať, keďže do dnešných dní nebol vytvorený žiadny účinný mechanizmus zo strany kompetentných, ktorý by spoločnosť v tomto smere systematicky kultivoval.

Malo by byť prirodzené, že mestá svoje architektonické kultúrne dedičstvo využívajú na sebareprezentáciu a pre rozvoj cestovného ruchu. Napríklad Mesto Banská Bystrica v spolupráci so Spolkom architektov Slovenska zmapovalo architektúru posledného storočia a výsledok zhrnulo v dvojdielnom stručnom sprievodcovi pod názvom *Banskobystrická architektúra prvej polovice 20. storočia*¹ a *Banskobystrická architektúra druhej polovice 20. storočia (1951 – 1989)*². Autorka textov, teoretička architektúry Klára Kubičková v nich po krátkom úvode predstavuje dôležité architektonické realizácie v dvoch zásadných obdobiach rozvoja mesta. Iným pozitívnym príkladom, tentokrát zo zahraničia, by mohla byť jednoduchá, no kvalitná mapa *Brutalist London Map*.³ Autorka urbanistka a riaditeľka spoločnosti na ochranu architektonického dedičstva SAVE Britain's Heritage Henrietta Billings v nej záujemcu sprevádza 54 vybranými stavbami brutalistickej architektúry Londýna. Mesto

Nitra dosiaľ svoje moderné architektonické dedičstvo predstavilo len okrajovo v brožúre *Národné kultúrne pamiatky. Sprievodca Dolným mestom*,⁴ vydanej v roku 2011, a čiastočne ho predstavil Krajský pamiatkový úrad Nitra v stručnom katalógu *Forma nasleduje funkciu. Funkcionalistická architektúra v Nitrianskom kraji*, ktorý vydal k rovnomennej výstave inštalovanej v nitrianskej synagóge v septembri roku 2008 pri príležitosti Dní európskeho kultúrneho dedičstva.⁵

O architektúre 20. storočia v Nitre sa tak zatiaľ dá dozvedieť iba z odborných publikácií, ktoré plošne mapujú architektúru 20. storočia na celom Slovensku, tiež z výpravných monografií zameraných na život a dielo jedného architekta a čiastočne z vybraných kapitol všeobecných monografií o meste Nitra.

Nová publikácia *Architektúra 20. storočia v Nitre* má za cieľ predstaviť širšej verejnosti architektov a ich diela súborne formou krátkych hutných textov usporiadaných do kapitol podľa chronológie vývinu architektúry v priebehu storočia. Vznikla ako ďalší krok iniciatívy „zdola“, od nezávislých jednotlivcov, ktorí sa pokúšajú aspoň sčasti iniciovať to, čo pre inštitucionálne, komunitné aj individuálne zlyhávajúce kompetentných na poli ochrany a starostlivosti o architek-

tonické kultúrne dedičstvo chýba – nárast informovanosti verejnosti.

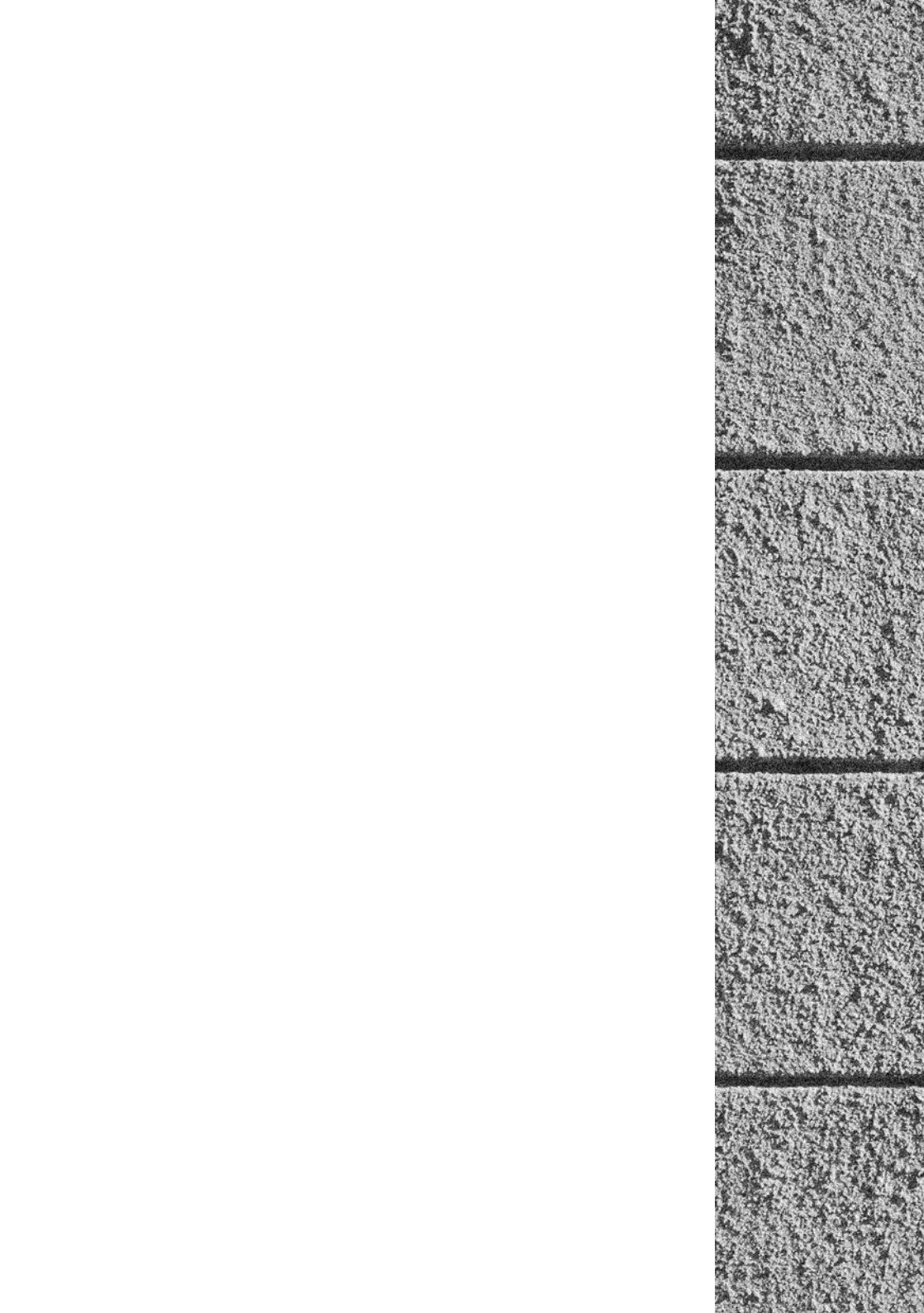
Možno z čítania tejto publikácie vziť mnohé pripomienky a otázky. Možno bude niektorým čitateľom chýbať, že publikácia nemá charakter komplexného zmapovania problematiky, pretože v knihe nie sú zaradené niektoré stavby, ako napríklad eklektická vila staviteľa Jána Tomascheka zo Štefánikovej triedy, moderná budova finančných úradov na rohu Štúrovej a Damborského či novátorský komplex podnikového odborného učilišťa Pozemných stavieb z prvej polovice 60. rokov. Vytvárať komplexný výpravný formát však nebolo našou ambíciou. Táto publikácia je výsledkom kritického zhodnotenia doterajších publikovaných informácií a autorského archívneho výskumu. Je bez zveličenia prvou hĺbkovou sondou do slabo a nesystematicky zmapovanej problematiky, ktorá, ako to už podnázov naznačuje, neponúka komplexný prehľad, ale skôr súhrn dávnejšie známych a aj celkom nových zistení, ktoré spoločne predstavujú súčasný stav poznania problematiky. Vďaka archívnemu výskumu spresňuje rozchádzajúce sa fakty o známych stavbách, neraz národných kultúrnych pamiatkach, nanovo predstavuje architektov, ktorí načas upadli do zabudnutia, identifikuje autorov hodnot-

ných, no doteraz autorsky anonymných budov v meste, porovnáva pôvodné projekty s konečnými realizáciami a vedľa realizovaných projektov ako rovnocenné kladie tie, ktoré zostali len v plánoch. Text publikácie sprevádzajú dobové plány a fotografie, pri výbere ktorých sme sa snažili v čo najväčšej miere použiť historické zábery, ktoré najlepšie ilustrujú pôvodný vzhľad, najmä v prípade prestavaných či úplne zbúraných stavieb. Významnou pomocou boli práve pohľadnice a fotografie, ktoré pochádzajú z archívu Krajského pamiatkového úradu Nitra, obrazovej databázy Klubu priateľov starej Nitry a tiež zo zbierok súkromných zberateľov. Zvlášť sú označené stavby, ktoré boli doteraz vyhlásené za národné kultúrne pamiatky – **NKP**, a tiež tie, za ktoré získali ich autori najvyššie ocenenie v oblasti architektúry – Cenu Dušana Jurkoviča – **CDJ**.

Životný priestor v meste je dielom človeka, má architektonický charakter. Mesto je urbanistická konštrukcia – sú to ulice, ktorými dennodenne prechádzame, obchody, úrady, pošty, nemocnice a školy, v ktorých sa učia naše deti, chrámy, v ktorých oslavujeme svojho Boha, a aj domy a byty, kde žijeme a nadobúdame pocit domova. Je dôležité, aby tento životný priestor bol konečne vnímaný

ako hodnota, ak hodnotou je, a chránený. Chrániť urbanizmus a hodnotnú architektúru 20. storočia dnes nie je ľahké a naďalej nebude, pokiaľ definitívne neprekonáme bariéru nedostatočnej vzdelanosti širšej verejnosti, ktorá je tou kultúrnou silou, schopnou situáciu meniť. Tak v sebe samých, ako aj smerom k čoraz bezohľadnejšiemu konaniu developerov.

Funkcionalistický bytový dom nie je skvost určený pre objektívny turistov. V prvom rade je obydliím, v ktorom chcú žiť ľudia podľa svojich predstáv. Ak si budú vedomí významu a kvality architektúry, v ktorej žijú, a pochopia a využijú jej funkcionality vo svoj prospech, môže dôjsť k ideálnemu spojeniu efektívneho užívania architektúry so záchranou jej hodnôt a ich ďalším zachovávaním. Na tlač tejto publikácie sme v roku 2015 získali finančnú dotáciu z Nitrianskej komunitnej nadácie práve preto, že máme záujem časť nákladu bezodplatne distribuovať do kultúrnych a školských inštitúcií v meste a regióne v záujme zdosťupňovania základných informácií o architektonickom kultúrnom dedičstve Nitry, napríklad aj ako textu na výučbu regionálneho dejepisu na základných a stredných školách.

secesia
a historizmus